

Vízügyi konfliktusok és együttműködések a nemzetközi kapcsolatokban. Hidropolitika és vízdiplomácia I.¹

*Water Conflicts and Cooperation in International Relations.
Hydropolitics and Water Diplomacy I*

Szálkai Kinga²

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2022.1.8

Összefoglaló: A kétrészes tanulmány célja, hogy áttekintse és összegezze a hidropolitika és a vízdiplomácia területének legfontosabb megállapításait. Az első rész egy szintetizáló hidropolitikai szakirodalmi áttekintés, amely a nemzetközi kapcsolatok elmélete három fő irányzatának megfelelően tekinti át a vízkonfliktusok és a vízügyi együttműködések elemzése során jellemzően használt elméleti kereteket. A második rész tartalmazza majd a hidropolitika alkalmazott formáját jelentő vízdiplomácia definícióját, s rendszerezi annak szereplőit, fő területeit, feladatait és eszközeit. Míg a hidropolitika fő célkitűzése a vízügyi konfliktusok és együttműködések szisztematikus elemzése, addig a vízdiplomácia a vízügyi feszültségek eszkalációjának a megelőzésére, a kialakult konfliktusok rendezésére, illetve az együttműködések kialakítására és fenntartására törekszik. Mindkét terület kiemelt fontossággal bír a 21. század vízügyi kihívásainak a kezelésében.

Kulcsszavak: hidropolitika, vízkonfliktus, vízügyi együttműködés, neo-malthusiánus, bőségszaru-megközelítések, konstruktivizmus

-
- 1 A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.
  - 2 A szerző szeretne köszönetet mondani az Eötvös Collegium azon hallgatóinak, akik részt vettek a 2020/2021. tanév őszi félévében meghirdetett Vízdiplomácia c. szakkollégiumi kurzusán, és a közös munka során számos gondolattal járultak hozzá a tanulmány megszületéséhez.

Abstract: *The aim of this two-part study is to analytically overview and summarize the main assumptions of the fields of hydropolitics and water diplomacy. The first part contains a synthesizing literature review on hydropolitics, which uses the framework of the three main schools of IR to categorize the theoretical approaches towards water conflict and water cooperation. In the second part, the focus will move towards the applied form of hydropolitics: water diplomacy. The study discusses the definition, the actors, the main areas, tasks, and tools of the field. While hydropolitics aims at the systematic analysis of water conflict and cooperation, water diplomacy strives to prevent the escalation of water-related tensions, to resolve existing water conflicts, and to facilitate and strengthen water cooperation. Both fields are of key importance for tackling the water challenges of the 21st century.*

Keywords: *hydropolitics, water conflict, water cooperation, Neo-Malthusian and Cornucopian Theories, Constructivism*

Bevezetés

Napjainkban egyre elterjedtebbé válik az a nézet, hogy a nemzetközi kapcsolatok alakulása szempontjából a 21. század egyik legfontosabb erőforrása az édesvíz lehet. A határokon átnyúló vízfelületek³ megosztása az emberiség történelme során mindig is nagy jelentőséggel bírt. Ezt bizonyítja többek között a Peter H. Gleick által a vízügyi konfliktusokról összeállított kronológia (*Water Conflict Chronology*), amely több mint kétszáz, vízmegosztással kapcsolatos konfliktus főbb jellegzetességeit írja le (Gleick, 2008), illetve az Aaron T. Wolf szerkesztésében megjelent, a nemzetközi édesvizekkel kapcsolatos vitákat egybegyűjtő adatbázis (*Transboundary Freshwater Dispute Database*), amely a határokon átnyúló folyóvizek, tavak ügyében folytatandó nemzetközi

3 Kutatásomban „a határon átnyúló vízfelületek” definíciójához a UNECE-nek a határokat átlépő vízfolyások és nemzetközi tavak védelmére és használatára vonatkozó egyezményének a szövegét vettem alapul, amelyet 1992. március 17-én Helsinkiben írtak alá. E szerint határon átnyúló vízfelületnek minősül minden olyan felszíni vagy felszín alatti vízfelület, amely két vagy több állam határa mentén vagy határán keresztül folyik, illetve ott helyezkedik el (*“Transboundary waters” means any surface or ground waters which mark, cross or are located on boundaries between two or more states*).

együttműködés előmozdításának érdekében szolgáltat adatokat a vízügyi együttműködések és rezsimek történeti alakulásáról (Wolf, 2013).

A nemzetközi kapcsolatok tudományterületének is fontos tárgyát képezi a vízkérdésekkel kapcsolatos események elemzése, közülük is különösen a határokon átnyúló vízfelületeknek az érintett államok konfliktusára és együttműködésére való hatása. A világon 263 olyan folyó, tó és vízgyűjtő terület található, amelyen több ország osztozik – ez a Föld szárazföldi felszínének közel felét és a globális édesvízkészletek közel 60 százalékát teszi ki, a világ államainak pedig közel a háromnegyede (145 állam) érintett a vízmegosztás kérdésében (*United Nations*, 2013). Harminc ország a teljes kiterjedését tekintve ilyen területen fekszik. A Föld lakosságának közel 40 százaléka él olyan vízgyűjtő területen, amely két vagy több állam határain nyúlik át, az emberiség 90 százaléka pedig olyan országban él, amelynek határai között található államokon átívelő vízgyűjtő terület (*UN-Water*, 2008, 1. o.).

Bár Földünkön az elérhető édesvíz mennyisége alapvetően konstansnak tekinthető, a jelenlegi tendenciák alapján a növekvő vízszűkösség a 21. század egyik legnagyobb kihívásává válhat a közeli jövőben. Egyes becslések szerint 844 millió fő már napjainkban sem jut hozzá az alapvető szükségleteit kielégítő ivóvízhez, 2050-re pedig valószínűleg minden negyedik ember olyan államban fog élni, ahol krónikus vagy időszakos ivóvízhiánnyal kell szembenézni (*UNDP*, é. n.). A vízszűkösség növekedése több kiváltó okra vezethető vissza, és azok relatív és abszolút értelemben is befolyásolhatják az emberiség számára elérhető és felhasználható vízkészletek mennyiségét. Ezek közül a két legjelentősebb a demográfia és a klímaváltozás.

A népesség nagyarányú növekedése együtt jár az egy főre jutó édesvíz mennyiségének a folyamatos csökkenésével, ráadásul a legnagyobb arányú népességrobbanás jelenleg azokon a területeken figyelhető meg, ahol a vízkészletek egyenlőtlen eloszlása miatt eleve nagyobb a vízszűkösség. A népességrobbanás nemcsak a háztartások vízfogyasztását növeli, hanem az élelmiszerfogyasztást is, ami jelentősen emeli a leginkább vízigényes mezőgazdasági ágazatok vízfelhasználását is. Az ipari termeléshez szükséges vízfelhasználásra a

demográfia mellett a fogyasztói társadalmak jellegzetességei is nagy nyomást gyakorolnak. E hatások eredményeként a vízfelhasználás folyamatosan növekszik, a rendelkezésre álló vízkészletek mennyisége azonban változatlan marad. Ezt a változatlanságot mindeközben nagyban árnyalhatják olyan tényezők, mint a vízkészletek korántsem hatékony felhasználása, a vízszennyezés és a klímaváltozás. Ezek jelentősen csökkenthetik az egyes területek népessége által ténylegesen felhasználható víz mennyiségét – egyrészt a pazarlás, másrészt a minőségromlás révén, harmadrészt pedig a vízkészletek egyenlőtlen eloszlásának fokozásával (Szálkai, 2015).

Ilyen körülmények között a vízkonfliktusok és a határon átnyúló vízfelületekkel összefüggő együttműködések gyökereinek a vizsgálata komoly gyakorlati fontossággal bírhat a nemzetközi kapcsolatok alakulása szempontjából, ezért az elemzésük a nemzetközi tanulmányok diszciplínájának fontos célterületét képezi. A jelen (két részletben megjelenő) tanulmány célja, hogy bemutassa a nemzetközi kapcsolatokban megjelenő vízügyi diskurzus két fő területét, a hidropolitikát és a vízdiplomáciát, amelyek kulcsfontosságú szerepet tölthetnek be abban, hogy a nemzetközi közösség felismerje és hatékonyan alkalmazza a rendelkezésére álló eszközöket a növekvő vízszűkösség okozta kihívások kezelése során.

A hidropolitika az elméletben és a gyakorlatban

„A víz: politika – és ezt az állítást aligha kell megvédeni” – jelentette ki Peter P. Mollinga hidropolitikai szakértő egy 2001-es tanulmányában azon megjegyzések kapcsán, melyek szerint a vízügyi kérdések egyre nagyobb szerepet kapnak a nemzetközi kapcsolatokban (Mollinga, 2001, 733. o.). A határon átnyúló vízfelületek szerepe az államközi konfliktusok kialakulásában már évtizedek óta fontos témáját képezi a nemzetközi kapcsolatok elméletének, csakúgy, mint annak kérdése, hogy hogyan befolyásolják a megosztott vízkészletek az országok közötti együttműködést. A vízügyekkel összefüggő konfliktus és együttműködés vizsgálata az 1970-es évek végén életre hívta

a hidropolitika tudományágát (ld. LeMarquand, 1977). A hidropolitika „a határon átnyúló vízfelületekkel kapcsolatos kérdések miatt kialakuló államközi konfliktus és együttműködés szisztematikus vizsgálata” (Elhance, 1999, 3. o.).

A hidropolitika hagyományosan empirikus irányultságú tudományág, így napjainkra már számos részletes esettanulmány készült a határon átnyúló vízfelületekről és a vízmegosztás gyakorlati példairól, az elméleti kutatások száma azonban meglehetősen elmaradt azokétól. Ennek fő oka, hogy a hidropolitika úttörői kezdetben nem a politikatudomány vagy a nemzetközi kapcsolatok művelői közül kerültek ki, hanem földrajztudósok, mezőgazdasági szakértők, mérnökök vagy jogászok voltak, akik nem foglalkoztak a nemzetközi kapcsolatok elméleteivel (Warner és Zeitoun, 2008, 802. o.). Ráadásul a politika- és a társadalomtudomány területeiről érkező hidropolitikai szakértők sem fektettek nagy hangsúlyt az elméleti megalapozottság fontosságára. A legismertebb szerzők – mint Peter H. Gleick, Thomas F. Homer-Dixon vagy John Anthony Allan – kezdetben nem járultak hozzá közvetlenül a nemzetközi kapcsolatok vonatkozó elméletének a fejlődéséhez, illetve a kutatásaikat nem kapcsolták explicit módon a létező elméleti keretek egyikéhez sem (Du Plessis, 2000, 10. o.). Azt is ki kell azonban emelni, hogy a közvetlen elméleti hozzájárulás hiánya korántsem jelenti azt, hogy a nemzetközi kapcsolatok elméleteit teljesen figyelmen kívül hagynák az empirikus irányultságú hidropolitikai elemzések. Inkább az a jellemző, hogy azok „rejtve”, vagyis a szöveg egészéből kikövetkeztethetően, implicit módon jelennek meg, különösen a konfliktus és az együttműködés megközelítéseivel kapcsolatosan (Furlong, 2006, 439. o.).

A neomalthusiánus irányzat

A vízmegosztási kérdések államközi viszonyokra gyakorolt hatását a nemzetközi kapcsolatok diszciplína nagy iskoláinak megfelelően két fő hidropolitikai elméleti irányzat vizsgálja: a neorealista vagy neomalthusiánus, valamint a neoliberais vagy bőségszaru-megközelítés.

A neomalthusiánus szemlélet (ld. Gleick, 1993; Gleick, 2010; Homer-Dixon, 1994; Homer-Dixon 1999; Myers, 1993; Soffer, 1999) a nevét Thomas Robert Malthus brit szerző után kapta, aki az 1798-as *An Essay on the Principle of Population* című munkájában elsőként fogalmazta meg azt a tételt, hogy az erőforrások szűkössége, különösen, ha azt a népességnövekedés egyre meghatározóbbá teszi, éhínséghez, illetve háborúhoz vezethet. Malthus 21. századi követői általánosságban véve olyan konfliktusokkal foglalkoznak, amelyek a véges erőforrások iránti növekvő kereslet és azoknak a (túlhasználat, demográfia vagy környezeti tényezők miatt kialakuló) szűkülő kínálata közötti egyre nagyobb különbség miatt alakulhatnak ki (Kipping, 2009, 712. o.). A neomalthusiánus elmélet hidropolitikai vonatkozásai arra az alapfeltevésre épülnek, miszerint a természeti erőforrások (legalábbis a nagy részük), így a víz is, szűkös javaknak tekinthetők, amelyek készletei a népesség növekedésével és a környezet változásaival párhuzamosan egyre korlátozottabban elérhetőek. Mindez pedig, a Malthus elméletében szereplő esethez (Malthus, 1798/1998) hasonló módon, katasztrófához vezet majd. Ahogyan Thomas Naff írja: a víz „szűkösséget okozó körülmények között egy magas szimbolikus értékkel rendelkező, könnyen eszkalálódó problémákat okozó, intenzív megnyilatkozásokat kiváltó, politikailag nagy mozgósító erejű, zéróösszegű játszmákat eredményező, hatalmi és presztízskérdésekkel terhelt erőforrássá válik, amely nagy valószínűséggel konfliktust eredményez, az [általa] kiváltott problémák megoldása pedig különösen nehéz” (Naff, 1994, 274. o.).

A vízkészletek végeessége azonban nemcsak a vízhiányból fakadó, közvetlen biztonsági fenyegetésekkel jár együtt, hanem a nemzetközi vízfelületek birtoklásából eredő kötöttségek és függőségek formájában nagyfokú sebezhetőséget is jelent az államok számára. A víznek mint stratégiai erőforrásnak a biztonsága nélkülözhetetlen az állam működéséhez és túléléséhez, ezért az elmélet szerint a felette gyakorolt abszolút és kizárólagos szuverenitás lenne kívánatos. A nemzetközi vízfelületek esetében azonban nem nyílik lehetőség ilyen jellegű szuverenitás gyakorlására, ezért a vízbiztonság és a vízellátás biztosítása érdekében

az államoknak kapcsolatba kell lépniük egymással. A neomalthusiánus megközelítés szerint ez a szituáció folyamatosan feszültséget generál, és az adott ország(ok) működéséhez szükséges vízkészletek biztosítása érdekében egyoldalú, konfliktust kiváltó állami lépésekhez vezethet. Az elmélet ezért kimondja, hogy a vízmegosztásban részes államok között nagy a konfliktus kialakulásának a lehetősége.

A vízügyi kérdések biztonságpolitikai összefüggéseiről alkotott nézetek egyik radikális végpontját a vízháború-elméletek jelentik. Ezek szerint a vízszűkösség előbb-utóbb háborúhoz vezet, amit a megfelelő mennyiségű és minőségű vízkészletek biztosítására képtelen, a vízbiztonságukat veszélyben érző államok robbanthatnak ki. A vízháborús elméletek a hidegháború végét követően, a hagyományos bipoláris szembenállást felváltó sokdimenziós kihívások időszakában, az „új típusú biztonsági kihívások” fogalmának a megjelenésével egyre népszerűbbek lettek (Schmeier, 2010, 5. o.), a klímaváltozás hatásainak a napjainkban egyre érezhetőbbé válásával pedig további megerősítést kapnak – legalábbis az ezen álláspont mellett elkötelezett szakértők szerint. A vízháborúk kitörésének alapja a neomalthusiánus megközelítés szerint az, hogy az államok zéróösszegű játékként tekintenek a vízmegosztás kérdésére, és az önérdekkövetésüket, a túlélésért folytatott harcukat a vízért való küzdelem keretei között vívják meg – akár katonai eszközökkel is. Peter H. Gleick ezt azzal támasztotta alá és egészítette ki, hogy a vízkészletek „a gazdasági vagy politikai hatalom forrásainak tekinthetők. Ilyen körülmények között a vízhez való hozzáférés megfelelő indokot szolgáltathat egy háború kirobbantásához, a vízkészletek pedig a háborús hódítás célterületeit képezhetik” (Gleick, 1993, 84. o.). Az elmélet ezért azt feltételezi, hogy a növekvő vízszűkösség következtében a 21. század konfliktusai – akár alacsonyabb, akár magasabb szinten – a vízmegosztás kérdéseire lesznek visszavezethetők (Schmeier, 2010).

Bár a vízháború-elméletek időről időre felbukkannak az újságírók, a politikai tanácsadók és a döntéshozók körében, kevés az olyan szakértő, aki közvetlen kapcsolatot lát a növekvő vízszűkösség és a háborúk kitörésének az esélye között. Thomas Homer-Dixon, a téma

egyik legismertebb szakértője például egyértelműen kimondja, hogy a környezeti szűkösség nem okoz közvetlenül „erőforrás-háborúkat”, az ilyen jellegű konfliktusok nagy része pedig nem is államközi szinten jön létre (Homer-Dixon, 1999, 18.)

A legtöbb megközelítés szerint a vízügyi kérdések általában közvetett módon hatnak az államközi kapcsolatokra; a geostratégiai helyzet, a regionális hatalmi viszonyok, a politikai intézményrendszerek működése, a gazdasági feltételek és a társadalmi adottságok egyaránt fontos szerepet játszanak abban, hogy a vízkészletek növekvő szűkössége milyen választ vált ki az érintett felekből. A mérsékelt neomalthusiánus gondolkodók szerint az ilyen helyzetekben a fő hangsúly az ún. vízbiztonsági dilemmára kerül – vagyis arra, hogy egy állam megfelelő vízellátásának a biztosítása igen gyakran olyan lépéseket igényel, amely más szereplők biztonságát fenyegeti, így feszültségeket kelt az adott vízfelület kezelésében érintett felek között, s a konfliktusok alakulását a fenti elemek kölcsönhatásai befolyásolják (Klimes, Michel, Yaari és Restiani, 2019, 1367. o.).

A mérsékelt megközelítések követői gyakran arra törekednek, hogy meghatározzák azokat a körülményeket, amelyek között nagyobb a valószínűsége a vízbiztonsági dilemma eszkalálódásának, így egy fegyveres vízügyi konfliktus kirobbanásának. Gleick szerint ebben a szűkösség mértékét, a megosztott vízkészletek kiterjedését, a vízmegosztásban részt vevő államok relatív hatalmának a különbségeit, illetve az alternatív vízforrásokhoz való hozzáférési lehetőségeket szükséges a leginkább számításba venni (Gleick, 1993, 84–85. o.). Homer-Dixon pedig azokban az esetekben látja a vízháború kialakulására a legnagyobb lehetőséget, amelyekben valamelyik fél egy olyan felvízi hatalom, amely a vízkészletek nagymértékű korlátozásával fenyeget, a másik egy olyan alvízi hegemón hatalom, amely számára a vízkészletek biztosítása kiemelt fontosságú, továbbá a felek közötti viszony történelmileg is feszült, az alvízi állam pedig az erőszak alkalmazásához megfelelő lehetőségekkel és politikai akarattal rendelkezik (Homer-Dixon, 1999, 139. o.).

A neomalthusiánus megközelítések közül összességében leginkább azok bírnak tudományos értékkel, amelyek igyekeznek elkerülni a végletes leegyszerűsítéseket, túlzásokat, illetve nem tételeznek fel közvetlen, determinisztikus kapcsolatot a vízkészletek szűkössége és az államközi konfliktusok kirobbanása között. A történelem azt mutatja, hogy a vízügyi feszültségek és konfliktusok nagy része az érintett államokon belül alakul ki, és a szűkösség növekedése is elsősorban az adott társadalmakon belül fejt ki a hosszú távú bomlasztó hatásait (Homer-Dixon, 1999, 18. o.). Ha mégis államközi kérdéssé, pontosabban fegyveres konfliktus kiváltójává válik, akkor más tényezők hatására már kialakultak a feszültségek, a rendezetlen vízügyi helyzet pedig hozzájárul azok eszkalációjához. A vízkészletek kérdése tehát közvetett módon – egy (vagy több) már fennálló problémához kapcsolódva, azt tovább súlyosbítva, illetve az államok közötti bizalmatlanság növelésével – vezethet valóban feszültségekhez, konfliktushoz.

A bőségszaru-megközelítések

„Világunk vízproblémái azonban nemcsak feszültségek okozói lehetnek, hanem az együttműködés katalizátorai is... ha közösen dolgozunk ezért, egy biztonságos és fenntartható jövőben lehet részünk” (*United Nations*, 2002) – vallotta Kofi Annan ENSZ-főtitkár és vele együtt a nemzetközi kapcsolatok vízügyekkel foglalkozó szakértőinek a jelentős része, akik az ún. bőségszaru-megközelítések hívei. Annak ellenére, hogy egy optimista irányzatról van szó, amelynek a középpontjában az együttműködés lehetőségessége áll, a követői nem tagadják teljesen azt az elképzelést, hogy a vízmegosztás kényszeréből fakadó politikai, gazdasági, környezeti és földrajzi interdependenciák az érintett államok közötti konfliktushoz is vezethetnek. A nemzetközi vízfelületek birtoklásából származó kötöttségek és függőségek azonban az értékelésükben éppen ellenkező következménnyel járnak, mint a konfliktusok kialakulása mellett érvelő elméletek szerint: a külpolitikára gyakorolt legfontosabb hatásukat ugyanis abban látják, hogy az egymásra utaltság együttműködésre kényszeríti az érintett államokat.

E nézet szerint a racionális és önérdékkövető szereplők egyértelműen az együttműködést választják a sokszor igen költséges konfliktusok helyett, mivel tisztában vannak azzal, hogy így nyerhető hasznok összessége meghaladja a konfliktusos úton elérhetőket.

Az elmélet alapvetéseit a történelmi adatok is alátámasztják (ld. Schmeier, 2010; Szálkai, 2016a). Államok között az utolsó olyan háború, amelynek a kiváltó oka elsődlegesen a vízkészletek birtoklása volt, 4500 éve történt, Umma és Lagas között, Mezopotámiában. 1945 és 1999 között a vízügyi kérdések rendezése során az események 507 esetben eskalálódtak ellenségeskedésig, 96 alkalommal semleges módon sikerült megoldani a problémát, 1228 helyzetből pedig az érintett felek között együttműködés alakult ki (Wolf, Yoffe és Giordano, 2003, 30. o.). A vízügyi kérdésekben kialakult interdependenciák tehát az esetek több mint kétharmadában együttműködést eredményeztek, ami alátámasztja a bőségszaru-megközelítések állítását, miszerint a közös problémák közös megoldások keresésére ösztönzik az érintett államokat. Ezt bizonyítja az is, hogy míg 1948 és 2011 között csupán 37 alkalommal alakultak ki erőszakos cselekményekkel kísért súlyos államközi feszültségek vízmegosztási kérdések miatt, ugyanebben az időszakban 215 nemzetközi vízügyi megállapodás született (Wolf, 2002).

A vízkészleteink tehát hiába végesek, a bőségszaru-megközelítések szerint az együttműködés szükségességének a belátása, az emberi kreativitás, valamint a technológiai fejlődés lehetővé teszi a vízháborúk és a komoly következményekkel járó vízügyi válságok elkerülését. Az ún. környezeti béketeremtés elmélete például a visszajára fordítja a vízháborús nézetek érvelését: ahelyett, hogy azt feltételezné, hogy a környezeti szűkösség konfliktushoz vezet, annak a lehetőségeit kutatja, hogy a környezeti interdependenciák hogyan használhatóak ki a szereplők közötti általános együttműködési folyamatok elősegítésére (Conca és Dabelko, 2002). A bőségszaru-megközelítések számos eszközt ismernek a vízügyi konfliktusok megelőzésére, illetve az interdependenciák együttműködéssé alakítására.

Ezek közül az egyik legnagyobb jelentőségű a nemzetközi jog és a vízszemléletű kormányzás metszetében kialakult nemzetközi vízügyi rezsím, amely globális, regionális és lokális szinteken is értelmezhető. Helga Haftendorn megfogalmazása szerint vízügyi rezsím akkor jön létre, amikor „az érintett államok vállalják egy olyan szabályrendszer betartását, amelynek célja a közöttük fennálló feszültségek csökkentése” (Haftendorn, 2000, 65. o.). Ilyen szabályrendszer több céllal is létrejöhet: például a vízmegosztás rendezése, a szennyezés megakadályozása, a vízkészletekhez kapcsolódó költségek megosztása, illetve ezek folyamatos megfigyelése és érvényesítése érdekében. Haftendorn úgy véli, mindenképpen különbséget kell tenni azon rezsímek között, amelyek általánosan a vízkonfliktusok rendezésére jöttek létre, illetve amelyek egy adott konfliktusra vonatkozó szabályrendszert rögzítenek.

A vízkonfliktusok rendezésére vonatkozó általános szabályozásokat a nemzetközi vízjog testesíti meg, amely két alapvető dokumentumra épül. Az egyik a határokat átlépő vízfolyások és nemzetközi tavak védelmére és használatára vonatkozó egyezmény, amelyet az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának (*United Nations Economic Commission for Europe*, UNECE) az égisze alatt 1992. március 17-én, Helsinkiben írtak alá, és 1996-ban lépett hatályba. Az eredetileg regionális keretek között létrejött egyezmény 2016-tól a világszervezet valamennyi tagállama előtt nyitva áll, így univerzális jelentőségűvé vált. A másik alapidokumentum a nemzetközi vízfolyások nem hajózási célú használatáról szóló 1997. évi ENSZ-egyezmény, amely 2014-ben lépett hatályba. Mindkettő olyan szabályozásokat alkotott, amelyek a világ bármely pontján kialakuló vízügyi konfliktus rendezéséhez megfelelő iránymutatást biztosíthatnak. Ilyen többek között a méltányos és észszerű részesedés és hasznosítás elvének, valamint a károkozás tilalmának a megfogalmazása (Haftendorn, 2000, 65–66. o.). Bár a két egyezmény nem intézményesült olyan formában, hogy a rendelkezéseik kikényszeríthetőek, a megszegésük pedig szankcionálható legyen, a bennük meghatározott alapelvek fontos és gyakran alkalmazott iránymutatást jelentenek a nemzetközi vízügyi tárgyalásokon.

A nemzetközi vízjoghoz tartoznak továbbá a határon átnyúló vízfelületek kezelésére vonatkozó nemzetközi megállapodások, amelyekből 2009-ben kb. négyszázat tartottak számon (Szilágyi, 2018, 215. o.).

Az említettekhez hasonló dokumentumok azonban nem mindig alkalmasak arra, hogy egy adott eset jellegzetes körülményei között valós megoldást kínáljanak – különösen, ha nem kötelező érvényű rendelkezésekről van szó. Ennek a kiküszöbölését szolgálja a specifikus rezsimek létrehozása. A nemzetközi megállapodásokra regionális, vízgyűjtőszintű és helyi szabályozások, intézmények épülnek, amelyek fő célja, hogy minél számottevőbb mértékben érvényesítsék az általános rendelkezéseket a gyakorlatban, a globálistól a helyi szintig, az adott feltételeknek és körülményeknek megfelelő módon. Az intézmények (közös vízügyi hatóságok, konzultatív fórumok, tanácsadó testületek, vegyes bizottságok, vízgyűjtőszintű vagy regionális szervezetek) fontos feladatai közé tartozik az adott vízfelületek megosztásában érintett felek közötti kommunikáció elősegítése, a bizalom kiépüléséhez, megerősítéséhez és fenntartásához való hozzájárulás, illetve a tudományos kutatások előmozdítása, valamint az információáramlás biztosítása. Tevékenységükkel hozzájárulnak az együttműködés fenntartásához, viták kialakulása esetében pedig fórumot biztosíthatnak a minden fél számára elfogadható megoldási lehetőségek megtárgyalására. A történeti tapasztalatok azt mutatják, hogy a legspecifikusabb rezsimeknek és megállapodásoknak van a leginkább sikerük az együttműködések kialakításában és megerősítésében (Haftendorn, 2000, 66. o.).

A bőségszaru-megközelítések szerint a jogi és intézményi alapú megoldások mellett a technológiai fejlődés is nagy szerepet kap a megfelelő mennyiségű és minőségű vízkészletekhez való hozzáférés biztosításában. A szűkösség csökkentésének egyik módjaként tartják számon a vizigazgatás körülményeinek a javítását, amely a meglévő vízkészletek hatékonyabb felhasználását segítheti elő. Jó példa lehet erre a nem hatékonyan működő vagy elöregedett vízügyi hálózatoknak, csatornarendszereknek, mezőgazdasági rendszereknek a modern technológia segítségével történő átalakítása. A másik módszer a

rendelkezésre álló, emberi felhasználásra alkalmas vízkészletek megnövelése, ami például az esővíz és az ún. szürkevíz (a háztartásban, a mosásra, kézmosásra felhasznált víz) bizonyos célokra történő újrafelhasználásával csökkentheti a vízkészletekre nehezedő nyomást, vagy a tengervíz sóatlanítása révén terjeszti ki az emberi fogyasztásra alkalmas víz mennyiségét (Lopez-Gunn és Llamas, 2008; Gude, 2017). A két megközelítés osztja azt az álláspontot, hogy a technológiai újítások minél hatékonyabb megvalósításához elengedhetetlen az államok közötti együttműködés – amely nagy valószínűséggel más területeken is előmozdítja az államközi kapcsolatok fejlődését, és a vízfelületek által összekötött közösségek közvetlen interakcióit is növelheti.

A bőségszaru-megközelítések nemzetközi gazdasági irányzatai ezzel szemben arra helyezik a hangsúlyt, hogy a globális vízkereskedelem révén küszöböljék ki a szűkösség hatásait. A „virtuális víz” fogalma arra a vízmennyiségre utal, amelyet egy adott áru vagy szolgáltatás előállítására felhasználtak, és annak kereskedelme során tulajdonképpen szintén gazdát cserél (Allan, 2003). Míg a vízkészleteknek a világ különböző pontjaira történő fizikai szállítása egy rendkívül nehézkes és költséges folyamat lenne, addig virtuális víz formájában, a nemzetközi kereskedelem hálózataira támaszkodva, gyakorlatilag problémamentesen végrehajtható. Az együttműködés pedig még láthatóbban a globális interdependenciák és a gazdasági realitások figyelembevételének az eredményeképpen alakul ki. E megközelítésen alapulnak a vízkészleteknek a kereslet és kínálat alapján való beárazását közép-pontba helyező elméletek is (Vasa, 2009). Fontos azonban kiemelni, hogy a víznek mint árunak a kezelése alapvető feszültségben áll a vízhez való hozzáférés emberi jogként történő felfogásával, illetve túlzottan is optimista; az államok közötti gazdasági egyenlőtlenségeket figyelembe véve pedig félrevezető lenne azt állítani, hogy pusztán a virtuális víz kereskedelmével megoldhatóak világunk vízszűkösségi problémái (Szilágyi, 2018, 101–103. o.).

Az államok közötti vízügyi együttműködésnek tehát számos dimenziója létezik. A nemzetközi interdependenciákra épülő vízügyi rezsimek

létrehozása, a technológiai újítások és a nemzetközi kereskedelem szerepét előtérbe helyező megközelítések egyaránt jó példákat szolgáltatnak arra, hogy a vízkészletek szűkössége nem feltétlenül vezet konfliktushoz a nemzetközi rendszerben, a megosztásuk kényszere pedig egyértelműen hozzájárul a közös megoldások kereséséhez, a valódi kooperáció kialakulásához – ami a *spill-over* hatás következtében más területeken is elősegítheti az államok közötti együttműködést.

A konstruktivista megközelítések

A neomalthusiánus és a bőségszaru-megközelítés követői által vizsgált összefüggések azonban számos jelenségre nem adnak választ. Tény, hogy a vízügyi kérdések a történelem során számos esetben hozzájárultak háborús helyzetek, feszültségek, fegyveres összecsapások kirobbanásához vagy eszkalálódásához. Ugyanígy az is megfigyelhető, hogy a vízmegosztásban érintett államok körében elterjedt a potenciális vízügyi konfliktusok megelőzésére való törekvés, ami a fenyegetettség érzékelését és a kezelésére irányuló együttműködési hajlandóságot egyaránt mutatja. A szerződéses, intézményesült kooperációk azonban igen ritkán működtek teljes mértékben kielégítő módon – és jóformán csak a fejlett világ államai között találunk rájuk példát – különösen a vitarendezési mechanizmusok és a kikényszeríthetőség területein (Julien, 2012, 55. o.). Az pedig, hogy egy vízháború elmarad, semmi esetre sem értelmezhető vízügyi együttműködésként vagy a feszültségek általános hiányaként. Mindezekből az a következtetés vonható le, hogy a konfliktusok és az együttműködések alakulásának mélyreható magyarázatához, értelmezéséhez más szempontok és további tényezők bevonására is szükség van.

A hagyományos hidropolitikai elméletek abból a feltételezésből indulnak ki, hogy a határon átnyúló vízfelületek jelenléte, illetve az azzal összefüggő vízügyi interdependenciák közvetlen módon és önmagukban gyakorolnak hatást az államközi kapcsolatokra, amelyek a különböző tényezők összességéből eredően vagy a konfliktus, vagy az együttműködés felé tendálnak. Mind a neomalthusiánus, mind

a bőségszaru-megközelítések határozott elképzeléssel rendelkeznek arról, hogy a vízügyi kérdések adott körülmények függvényében általában milyen irányba terelhetik az érintett államok közötti kapcsolatokat, és alapvetően arra törekszenek, hogy minél átláthatóbb általános érvényű összefüggésekkel legyenek képesek leírni a vízügyi kapcsolatok minél szélesebb körét, magyarázni a konfliktus vagy az együttműködés alakulását.

Ha azonban azzal az igénnyel vizsgálódunk, hogy feltárjuk, milyen folyamatok szükségesek ahhoz, hogy változások menjenek végbe a határon átnyúló vízfelületekkel kapcsolatos államközi viszonyokban (akár azzal a szándékkal, hogy befolyásolhassuk azok működését), akkor olyan szemléletre van szükség, amely a konfliktus és az együttműködés dinamikájára helyezi a hangsúlyt, és azokat a tényezőket veszi górcső alá, amelyek alapján érthetővé válik, hogy mitől mérgesedhetnek el hirtelen egyes, hosszú évtizedek óta kiegyensúlyozottan működő vízügyi kapcsolatok, illetve hogyan jöhet létre kiterjedt együttműködés egy korábban vízháborúktól fenyegetett térségben. Ehhez nem elegendő a vízkészletek mennyiségéről és minőségéről szóló statisztikák elemzése, a statikus al- vagy felvízi földrajzi elhelyezkedés vizsgálata, az államok katonai, gazdasági és tudományos mutatóinak a számbavétele, sem az alternatív vízhozzáférési lehetőségek feltérképezése.

A konstruktivista megközelítések erőssége éppen az, hogy olyan, nem feltétlenül számszerűsítésen vagy objektív méréseken alapuló eszközöket biztosítanak a vízügyi kérdések elemzéséhez, amelyek segítségével kiküszöbölhetőek a hagyományos hidropolitikai elméletek gyengeségei, és meghaladhatóak a statikus és gyakran determinisztikus összefüggéseken alapuló vizsgálati keretek. E szemlélet szerint „az anyagi világ és az emberi cselekvés kölcsönhatásainak alakulása az anyagi világ dinamikus normatív és episztemológiai [ismeretelméleti] interpretációitól függ” (Adler, 1997, 322. o.), tehát a vízkészletek jelenléte vagy szűkössége nem önmagában, hanem a releváns szereplők által nekik tulajdonított jelentések és az azok mentén folytatott diskurzusok által hat az államközi (és az államon belüli) kapcsolatokra.

E jelentéstartalmak és diskurzusok sokkal dinamikusabb változókat jelentenek, mint a hagyományos hidropolitikai elméletek által vizsgáltak, az elemzésük pedig jelentősen elősegítheti annak a megértését, hogy hogyan alakítható ki együttműködés egy korábban feszültségektől nagymértékben terhelt államközi kapcsolatrendszerben.

A konstruktivisták különböző módszertani eszközök segítségével feltárják, leírják és megmagyarázzák, hogy hogyan jönnek létre az érzékelt valóságot alakító társadalmi konstrukciók. Fontos cél az interszjektív módon kialakult jelentéstársítások folyamatainak a feltárása, illetve a kontextus megismerése és megértése, ami a „sűrű leírások” módszere révén valósulhat meg. Az elmélet követői nagy hangsúlyt fektetnek a vízügyi konfliktusok és együttműködések politikai, gazdasági és társadalmi kontextusának a feltárására, mivel úgy vélik, a társadalmi tények csak az adott körülmények, értékek, érdekek, normák, szabályok, intézmények és diskurzusok megismerése által értelmezhetőek. Gyakran olyan szempontokat is beemelnek az elemzésbe, amelyeket a hagyományos racionalista elméletek általában figyelmen kívül hagynak (mint például a társadalom szerveződésének a mélyebb rétegei, az identitás, a kultúra, a nyelv, a vallás, a hiedelmek szerepe), a vizsgálatuk azonban kiszélesíti az elemzés horizontját, ezzel még inkább elősegíti a valóság tüzetesebb megismerését. A konstruktivista megközelítések fő célja tehát nem univerzális magyarázatok megfogalmazása, hanem az egyedi esetek, illetve azok közös vonásainak a minél mélyebb megértése. Ez utóbbi pedig, vélik a konstruktivisták, magában hordozza az alakíthatóság lehetőségét is, vagyis a statikus leíráson túl a normatív beavatkozás számára is teret nyit, és ezáltal megteremtheti az alapot ahhoz, hogy a nemzetközi rendszer érintett szereplői a gyakorlatban is hatékonyabban alakíthassák a határon átnyúló vízfelületekkel összefüggő kapcsolataikat.

A konstruktivista hidropolitika úttörője, Frédéric Julien 2012-ben elsőként kapcsolta össze explicit módon a konstruktivizmus elméletét és a hidropolitikát; a tanulmány címe Alexander Wendt korszakos munkája (Wendt, 1992) címének parafrázisa: „A hidropolitika az, amivé a társadalmak teszik”. Julien felismerte azt a fentebb már

leírt jelenséget, hogy a hidropolitika kapcsán nem jellemző az elméleti megközelítések alkalmazása, és ha mégis előtérbe kerülnek, akkor a hagyományos realista és liberális elméletek mentén valósul meg a vízkészletek teoretizálása. Julien amellett érvelt, hogy a társadalmi konstrukcióknak és diskurzusoknak a konstruktivizmusra jellemző vizsgálata jelentős hozzáadott értékkel bír a hagyományos hidropolitikai elméletekhez képest.

A konstruktivista elméleti keret egyrészt lehetővé teszi a hagyományos hidropolitikai elméletekben fontos szerepet játszó vízszűkösség alapfogalmának a tovább bontását, elemzését, hiszen azt is társadalmi konstrukciónak tekinti: „Vízszűkösség akkor áll fenn, ha bizonyos társadalmi szereplők bizonyos okok miatt úgy döntenek” (Trottier, 2008, 198. o.). A vízszűkösség továbbá a vízkészletekhez társított szimbolikus jelentéstartalmaktól is függ: lehet az „stratégiai erőforrás, gazdasági jószág vagy valami más (emberi jog, Isten ajándéka, a Föld ereiben áramló vér)” (Julien, 2012, 58. o.), s ettől függően más-más mennyiség jelenti az elegendőt. A hagyományos hidropolitikai elméletek a determinizmusukból fakadóan gyakran egyoldalúan látják a vízmegosztással összefüggő államközi kapcsolatok alakulását: vagy a konfliktust, vagy az együttműködést tekintik meghatározónak. Valójában azonban minden, a vízmegosztással összefüggő államközi kapcsolatrendszer jóval komplexebb ennél, és egyszerre tartalmazza az együttműködés és a konfliktus alkotóelemeit (Zeitoun és Mirumachi, 2008, 301–303. o.).

Julien a barátságosság és ellenségesség klasszikus wendti konstrukcióit is megvizsgálta a vízkérdések tekintetében, összekapcsolva azt azzal a (mind a neomalthusiánus, mind a bőségszaru-megközelítésben megjelenő) nézettel, miszerint az államközi kapcsolatok általános jellege határozza meg a vízmegosztással összefüggő kapcsolatok jellegét is. Ezzel ismételten felhívta a figyelmet arra, hogy a konstruktivista keretek alkalmazásával e folyamatok, illetve dinamikus jellegük sokkal jobban megérthető. Tehát a barátságos viszonyok általános diskurzusában a vízügyi kérdésekben is nagyobb az esélye az együttműködésnek, míg az ellenségességében a vízügyi feszültségek

növekedése várható. Ezek a diskurzusok azonban változhatnak, s az egykor barátságos viszonyok elmérgesedhetnek, az ellenségesek pedig enyhülhetnek és együttműködésbe is átfordulhatnak a jelentéstársítások interszubjektív folyamatai révén – ami egyértelműen azt mutatja, hogy a vízmegosztással összefüggő államközi kapcsolatok nem tekinthetők determináltaknak.

A konstruktivista megközelítések szerint maga a tudás is társadalmilag konstruált (Kiss J., 2009, 355. o.), tehát az interpretációk szerepe meghatározó a világ megismerésében. A társadalmi tudás fő alkotóelemei interpretációk folytonos általánosításával jönnek létre, így rövid távon állandónak tekinthetők ugyan, hosszú távon viszont alakíthatóak és változtathatóak. A diszkurzív folyamatok lehetővé teszik a társadalmi tanulás folyamatát, az új normák és értékek elsajátítását, ellenségeskedések felszámolását vagy barátságos viszonyok kiépítését. A vízügyi tárgyalások célja a konstruktivista értelmezésben tehát nem az eleve adott és megváltoztathatatlan érdekek egymás ellen történő érvényesítése, hanem az, hogy fórumot teremtsenek a szereplők viszonyainak az újragondolásához, és az együttműködés irányába fordítsák a köztük alakuló párbeszédet.

Összegzés

A hidropolitikában megjelenő elméleti keretek tehát olyan, gyakran implicit módon megjelenő feltételezések a vízügyi konfliktusok és együttműködések mintázatait illetően, amelyek meghatározzák, hogy az azokat alkalmazó kutató vagy döntéshozó milyen tényezőkre helyezi a hangsúlyt, milyen általános összefüggéseket feltételez, és milyen eszközöket tart a leghatékonyabbaknak a konfliktusok kezelésére vagy az együttműködések előmozdítására. Mivel e kiindulópontok igen jelentős szerepet töltenek be a hidropolitika alakításában, a tudatosításuk, explicitté tételük fontos feladat, a rájuk adott reflexió pedig elengedhetetlen a vízügyekkel foglalkozó szakértők részéről.

Miközben a hagyományos racionalista elméletek arra alkalmasak, hogy feltárják az általános logikai összefüggéseket a vízmegosztási

kérdések és az államközi kapcsolatok alakulása között, a konstruktivista szemlélet azt teszi lehetővé, hogy azok mögé nézzünk, és a specifikus esetek minél mélyebb megértése révén tárhassuk fel a vízügyi viszonyok jellemző dinamikáit. Ez utóbbi megközelítés vizsgálati keretet ad ahhoz, hogy megérthessük a konfliktus és az együttműködés társadalmi diskurzusainak a kialakulását és változását, ezáltal pedig arra is lehetőséget biztosít, hogy a megfelelő ismeretek birtokában normatív módon alakíthassuk azokat. Ebben a kontextusban az említett wendti parafrázis tehát valóban megállja a helyét: a hidropolitika az, amivé a társadalmak teszik. Ha pedig ezt az állítást elfogadjuk, akkor az is egyértelművé válik, hogy a vízügyi tárgyalások jelentik azt az eszközt, amelynek segítségével a társadalmak konfliktus helyett együttműködésen alapuló kapcsolatokat tudnak kialakítani a megosztott vízkészleteik közös kezelésére. Ennek szellemében a tanulmánynak a *Külügyi Szemle* következő számában megjelenő második részében a hidropolitika alkalmazott formájával, a vízdiplomáciával foglalkozunk majd.

Irodalomjegyzék

- Adler, Emanuel (1997). Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics. *European Journal of International Relations*, 3(3), 319–363.
- Allan, Tony (2003). Virtual Water - the Water, Food, and Trade Nexus: Useful Concept or Misleading Metaphor? IWRA, *Water International*, 28(1), 4–11.
- Conca, Ken és Dabelko, Geoffrey (2002). *Environmental Peacemaking*. Baltimore, MD: Woodrow Wilson Center Press – Johns Hopkins University Press.
- Du Plessis, Anton (2000). Charting the Course of the Water Discourse Through the Fog of International Relations Theory. In Hussein Solomon és Anthony Turton (szerk.), *Water Wars. Enduring Myth or Impending Reality* (9–34. o.)
- Elhance, Arun P. (1999). *Hydropolitics in the Third World. Conflict and Cooperation in International River Basins*. Washington, DC: United States Institute of Peace.

- Furlong, Kathryn (2006). Hidden Theories, Troubled Waters. International Relations, the 'Territorial Trap', and the South African Development Community's Transboundary Waters. *Political Geography*, 25, 438–458.
- Gleick, Peter H. (1993). Water and Conflict. Fresh Water Resources and International Security. *International Security*, 18(1), 79–112.
- Gleick, Peter H. (2008). Water Conflict Chronology. *World's Water*. A letöltés ideje: 2021. április 10. <http://worldwater.org/water-conflict/>.
- Gleick, Peter H. (2010). Climate Change, Exponential Curves, Water Resources, and Unprecedented Threats to Humanity. *Climatic Change*, (100), 125–129.
- Gude, Veera Ganeswar (2017). Desalination and Water Reuse to Address Global Water Scarcity. *Reviews in Environmental Science and Bio/Technology*, (16), 591–609.
- Haftendorn, Helga (2000). Water and International Conflict. *Third World Quarterly*, 21(1), 51–68.
- Homer-Dixon, Thomas F. (1994). Environmental Scarcities and Violent Conflict. Evidence from Cases. *International Security*, 19(1), 5–40.
- Homer-Dixon, Thomas F. (1999). *Environment, Scarcity and Violence*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Julien, Frédéric (2012). Hydropolitics Is What Societies Make of It (or Why We Need a Constructivist Approach to the Geopolitics of Water). *International Journal of Sustainable Society*, 4(1–2), 45–71.
- Kipping, Martin (2009). Can 'Integrated Water Resources Management' Silence Malthusian Concerns? The Case of Central Asia. In Hans Günter Brauch *et al* (szerk.), *Facing Global Environmental Change. Environmental, Human, Energy, Food, Health and Water Security Concepts* (711–723. o.)
- Kiss J. László (2009). *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Budapest: Osiris.
- Klimes, Martina, Michel, David, Yaari, Elizabeth és Restiani, Phillia (2019). Water Diplomacy. The Intersect of Science, Policy and Practice. *Journal of Hydrology*, 575, 1362–1370.
- LeMarquand, David G. (1977). *International Rivers. The Politics of Cooperation*. Vancouver: University of British Columbia.
- Lopez-Gunn, Elena és Llamas, Manuel Ramón (2008). Re-thinking Water Scarcity: Can Science and Technology Solve the Global Water Crisis? *Natural Resources Forum*, 32, 228–238.

- Malthus, Thomas (1798/1998). An Essay on the Principle of Population. *Electronic Scholarly Publishing Project*. A letöltés ideje: 2021. március 22. <http://www.esp.org/books/malthus/population/malthus.pdf>.
- Mollinga, Peter P. (2001). Water and Politics. Levels, Rational Choice and South Indian Canal Irrigation. *Futures*, 33(8), 733–752.
- Myers, Norman (1993). *Ultimate Security: The Environmental Basis of Political Stability*. New York, NY: Norton.
- Naff, Thomas (1994). Conflict and Water Use in the Middle East. In Peter Rogers és Peter Lydon (szerk.), *Water in the Arab World. Perspectives and Prognoses* (253–284. o.)
- Schmeier, Susanne (2010). Governing International Watercourses. Perspectives from Different Disciplines. *Hertie School of Governance Working Papers*, (53), 1–33.
- Soffer, Arnon (1999). *Rivers of Fire. The Conflict over Water in the Middle East*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Szálkai Kinga (2015). Vízkészleteink jövője. Mit tehet az ENSZ vízbiztonságunk érdekében? *AJRC Elemzések*. A letöltés ideje: 2021. március 20. https://archive.ajtk.hu/uploaded/file/file_1498813563_1_AJRC-Elemzések%202015E06%20Szálkai%20Kinga.pdf.
- Szálkai Kinga (2016a). Nemzetközi vízügyek – konfliktus vagy együttműködés? *AJRC Elemzések*. A letöltés ideje: 2021. március 20. <https://ajtk.hu/en/research/ajrc-analyses/nemzetkozi-vizugyek>.
- Szálkai Kinga (2016b). A vízmegosztás kérdése a nemzetközi kapcsolatok elméletében: Vízügyi konfliktusok és együttműködések Közép-Ázsiában a XXI. század elején. *Corvinus Disszertációk*. A letöltés ideje: 2021. október 16. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/958/1/Szalkai_Kinga.pdf.
- Szilágyi János Ede (2018). *Vízszemléletű kormányzás – vízpolitika – vízjog. Kitekintéssel a vízgazdálkodásra és a víztudományra*. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Trottier, Julie (2008). Water Wars. The Rise of a Hegemonic Concept. Exploring the Making of the Water War and Water Peace Belief within the Israeli–Palestinian Conflict. From *Potential Conflict to Cooperation Potential*. A letöltés ideje: 2016. augusztus 22. <http://armspark.msem.univ-montp2.fr/bfpvolta/admin/biblio/Trottier.pdf>.
- UNDP (é. n.). Goal 6: Clean Water and Sanitation. A letöltés ideje: 2021. április 17. <https://www.undp.org/content/oslo-governance-centre/en/home/sustainable-development-goals/goal-6-clean-water-and-sanitation.html>.

- United Nations* (2002). World's Water Problems Can Be 'Catalyst for Cooperation' Says Secretary-General in Message on World Water Day. A letöltés ideje: 2021. március 26. <https://www.un.org/press/en/2002/sgsm8139.doc.htm>.
- United Nations* (2013). Water for Life Decade. Transboundary Waters. A letöltés ideje: 2013. október 26. http://www.un.org/waterforlifedecade/transboundary_waters.shtml.
- UN-Water* (2008). Transboundary Waters. Sharing Benefits, Sharing Responsibilities. A letöltés ideje: 2021. április 10. https://www.unwater.org/app/uploads/2017/05/UNW_TRANSBOUNDARY.pdf.
- Vasa László (2009). The Water Pricing Effects on the Water Use of the Hungarian Households. *Eurasian Journal of Business and Economics*, 2(3), 91–98.
- Warner, Jeroen F. és Zeitoun, Mark (2008). International Relations Theory and Water Do Mix. A Response to Furlong's Troubled Waters, Hydrohegemony and International Water Relations. *Political Geography*, 27, 802–810.
- Wendt, Alexander (1992). Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*, 46(2), 391–425.
- Wolf, Aaron T. (2002). *Atlas of International Freshwater Agreements*. Nairobi, Kenya: UNEP.
- Wolf, Aaron T. (szerk.) (2013). Transboundary Freshwater Dispute Database. *Oregon State University*. A letöltés ideje: 2021. április 18. <https://transboundarywaters.science.oregonstate.edu/>.
- Wolf, Aaron T., Yoffe, Shira B. és Giordano, Mark (2003). International Waters. Identifying Basins at Risk. *Water Policy*, (5), 29–60.
- Zeitoun, Mark és Mirumachi, Naho (2008). Transboundary Water Interaction I. Reconsidering Conflict and Cooperation. *International Environmental Agreements. Politics, Law and Economics*, (8), 297–316.